

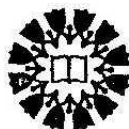
تحول معرفت‌شناختی فضای مجازی

دکتر عبدالله صلواتی

www.ketab.ir

تهران

۱۴۰۰

سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)

پژوهشکده تحقیق و توسعه علوم انسانی

سرشناسه: صلواتی، عبدالله، ۱۳۵۶-

عنوان و نام پدیدآور: تحول معرفت‌شناختی فضای مجازی / عبدالله صلواتی.

مشخصات نشر: تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، پژوهشکده تحقیق و توسعه علوم انسانی، ۱۴۰۰.

مشخصات ظاهری: شش، ۱۱۸ ص.

فروست: «سنت»؛ ۲۴۵۰. فلسفه و کلام؛ ۱۱۱.

شابک: ۷-۲۳۲۶-۰۲-۶۰۰-۹۷۸-۱۹۰۰۰۰ ریال

وضعیت فهرست‌نویسی: فیبا

یادداشت: پشت جلد به انگلیسی: Abdullah Salavati. The Epistemological Evolution of Virtual Space.

یادداشت: کتابنامه.

موضوع: فضای مجازی — جنبه‌های معرفت‌شناختی

موضوع: Virtual Space — Epistemological Aspects

موضوع: فضای مجازی — جنبه‌های اجتماعی

موضوع: Virtual Space — Social Aspects

شماره افزوده: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، پژوهشکده تحقیق و توسعه علوم انسانی.

The Organization for Researching and Composing University Textbooks in the Humanities (SAMT), Institute for Research and Development in the Humanities.

رده‌بندی کنگره: ۱۴۰۰

رده‌بندی دیوبی: ۳۰۳/۴۸۳۳

شماره کتابشناسی ملی: ۸۴۱۰۶۷۹

سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)

پژوهشکده تحقیق و توسعه علوم انسانی

تحول معرفت‌شناختی فضای مجازی

دکتر عبدالله صلواتی (عضو هیئت علمی دانشگاه تربیت دبیر شهید رجایی)

ویراستار: مریم ربانی

چاپ اول: تابستان ۱۴۰۰

تعداد: ۳۰۰

حروفچینی و لیتوگرافی: سمت

چاپ و صحافی: بصیرت

قیمت: ۱۹۰۰۰۰ ریال. در این قیمت چاپ قیمت مذکور ثابت است و فروشندگان و

عوامل توزیع مجاز به تغییر آن نیستند.

نشانی ساختمان مرکزی: تهران، بزرگراه جلال آل احمد، غرب پل یادگار امام (ره)،

روبه‌روی پمپ گاز، کد پستی ۱۴۶۳۶، تلفن ۰۲-۴۴۲۴۶۲۵۰.

www.samt.ac.ir

info@samt.ac.ir

@sazman_samt

هر شخص حقیقی یا حقوقی که تمام یا قسمتی از این اثر را بدون اجازه ناشر، نشر یا پخش یا عرضه یا تکثیر یا تجدید چاپ نماید، مورد پیگرد قانونی قرار خواهد گرفت.

سخن «سمت»

یکی از اهداف مهم انقلاب فرهنگی، ایجاد دگرگونی اساسی در دروس علوم انسانی دانشگاه‌ها بوده است و این امر مستلزم بازنگری منابع درسی موجود و تدوین منابع مبنایی و علمی معتبر و مستند با در نظر گرفتن دیدگاه اسلامی در مبنای و مسائل این علوم است. ستاد انقلاب فرهنگی در این زمینه گام‌هایی برداشته بود، اما اهمیت موضوع اقتضا می‌کرد که سازمانی مخصوص این کار تأسیس شود و شورای عالی انقلاب فرهنگی در تاریخ ۶۳/۱۲/۷ تأسیس «سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها» را، که به اختصار «سمت» نامیده می‌شود، تصویب کرد.

بنابراین، هدف سازمان این است که با استمداد از عنایت خداوند و همت و همکاری دانشمندان و استادان متعهد و دلسوز، به مطالعات و تحقیقات لازم پردازد و در رشته‌های مختلف علوم انسانی به تألیف و ترجمه منابع درسی اصلی، فرعی و جنبی اقدام کند.

دشواری چنین کاری بر دانشمندان و صاحب‌نظران پوشیده نیست و به همین جهت مرحله کمال مطلوب آن باید به تدریج و پس از انتقادهای و یادآوری‌های پیاپی ارباب نظر به‌دست آید. انتظار دارد که این بزرگواران از این همیاری و راهنمایی دریغ نورزند و با پیشنهادهای اصلاحی خود، این سازمان را در اصلاح کتاب حاضر و تدوین دیگر آثار مورد نیاز جامعه دانشگاهی جمهوری اسلامی ایران یاری دهند. کتاب حاضر به عنوان منبع مبنایی در حوزه فلسفه فضای مجازی تدوین شده است. امید است علاوه بر جامعه دانشگاهی، سایر علاقه‌مندان نیز از آن بهره‌مند شوند.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	مقدمه
۱۳	فصل اول: تحول در ذهن
۱۳	تحول در جهان کلمات
۱۸	تحول در کنش‌های اجتماعی
۲۲	یکم. پویش با چاشنی انقلاب
۲۳	دوم. پویش با چاشنی اقتصاد
۲۳	سوم. پویش با چاشنی اصلاح فرایندهای حاکمیت و حکمرانان
۲۳	چهارم. پویش با چاشنی خدمات
۲۴	تحول در فراشناخت
۳۲	راهکارهای فردی
۳۳	راهکارهای نهادی
۳۵	فصل دوم: تحول در «می دانم»
۳۵	تحول در معرفت
۴۰	تحول در صدق
۴۸	تحول از معرفت‌شناسی فردی به معرفت‌شناسی اجتماعی
۵۹	راهکارهای فردی
۶۲	راهکارهای نهادی
۶۵	فصل سوم: تحول در فرایندهای معرفتی
۶۶	تحول در فرایند معرفت‌زا
۷۱	صورت‌های کنترل‌باور
۷۷	تحول در فرایندهای باورساز
۸۳	تحول در مؤلفه‌های معرفت‌شناختی اخلاق‌باور
۸۶	راهکارهای فردی
۹۲	راهکارهای نهادی

فصل چهارم: تحول در تحلیل معرفتی

تحول در باور

تحول در مرجعیت‌های معرفتی

تحول از تجربه‌های زیسته به تجربه‌های مقطعی اجتماعی

تحول از ذهن خلاق به ذهن ثبت‌کننده تجربه

راهکارهای فردی

راهکارهای نهادی

فهرست منابع

www.ketab.ir

مقدمه

تقدیم به برادر م علی

به پاس رشادت‌ها، مسئولیت معرفتی، و عشقش به حقیقت

در راستای ترسیم تلقی از فضای مجازی و تحولات معرفت‌شناختی آن، به چند نکته اشاره می‌کنم:

فضای مجازی به مثابه مسئله معرفتی

امروز یازدهم فروردین سال ۹۷، ساعت ۱۵، همراه با خانواده به روستایی رسیدیم. تلفن همراه به سختی آنتن می‌داد و شبکه اتصال بی‌سیم اینترنتی^۱ هم فعال نبود. پسرم بلافاصله پس از اینکه از این ماجرا اطلاع یافت پرسید: «اهالی این روستا چگونه با این وضعیت می‌توانند زندگی کنند؟» این پرسش برای من جالب و البته تکان‌دهنده بود!! در ذهن ما چه اتفاقاتی رخ داده که زندگی را با فضای مجازی گره زده‌ایم؟ چرا فکر می‌کنیم بدون شبکه‌های اجتماعی مجازی نمی‌توان زندگی کرد؟ و پرسشی جدی‌تر اینکه چرا در فضای مجازی زندگی می‌کنیم؟ زندگی در فضای مجازی از سر ناچاری است یا محصول انتخاب ما؟ آگاهانه انتخاب کردیم یا ناآگاهانه؟ چرا پسرم این پرسش را در پنج سال پیش که به این روستا آمدم مطرح نکرد؟ آیا فضای مجازی یک نیاز واقعی یا در امتداد نیاز واقعی است یا صرفاً احساس نیاز است آن هم احساسی با فرسنگ‌ها فاصله از واقعیت؟ آیا امروزه فضای مجازی جای واقعیت نشسته است؟ به تعبیری: فضای مجازی یک جامعه جایگزین است یا جایگزینی برای جامعه؟ اساساً مؤلفه‌ها و مختصات فضای مجازی چیست؟ آیا فضای مجازی صرفاً ابزار است؟ یا به تعبیر مایکل هایم (Heim, 1998: 144)؟ آیا واقعیت مجازی برای تسلای اشیاء طبیعی از دست رفته است؟ آیا واقعیت مجازی مواد مخدري است که مانع از احساس درد ناشی از از دست دادن زمین می‌شود؟ شاید از منظر عرف، این پرسش‌ها پاسخی ساده داشته باشند و پاسخ این باشد:

خودرو هم در گذشته نبود الآن که هست باید از آن بهره برد و قاعدتاً بدون آن نمی‌شود زندگی کرد. فضای مجازی و دیگر وسایل ارتباطی و فناوری‌های بشری نیز همین‌طور هستند.

اما از دریچهٔ یک فیلسوف، پرسش‌های بالا پرسش‌هایی پیچیده است که پاسخ‌های پیچیده‌تری می‌طلبد. فیلسوف:

اول: نه شیفتهٔ فضای مجازی است نه ابطال‌گر آن. او می‌کوشد از مسئله، فاصلهٔ معناداری بگیرد و به دقت رنگ و ریشه‌ها و صدر و ذیل و ابعاد مسئله را نقادانه واکاوی کند. دوم: به نظر فیلسوف، خوش‌بین بودن یا بدبین بودن نسبت به فضای مجازی ما را از دیدن دقیق فضای مجازی محروم می‌کند؛ بنابراین، آنچه باید دیده شود سرشت و سرنوشت فضای مجازی است، اینکه فضای مجازی چیست و ما را با خود به کجا می‌برد.

سوم: میان مقام فناوری فی نفسه و مقام فناوری برای ما - یعنی تمایل ما به آن فناوری و به کار بستن آن - تفکیک قائل می‌شود و مطرح می‌کند که تاریخ اکتشافات و فناوری‌ها نشان داده است گاهی میان اختراع یک ابزار و استفاده از آن، فاصلهٔ زمانی زیادی وجود دارد و این فاصله نشان می‌دهد میان خلق یک فناوری و تمایل بدان تفاوت وجود دارد و آنچه این فاصله را پر می‌کند تغییرات ذهنی، معرفت‌شناختی، و قبل‌تر از آن تحولات هستی‌شناختی است؛ بنابراین تمایل به استفاده از یک فناوری مسبوق به تغییراتی بنیادین در آدمی است.

چهارم: فیلسوف میان فضای مجازی به مثابه اثر و فضای مجازی به مثابه مؤثر تفاوت قائل می‌شود و این پرسش را مطرح می‌کند: فضای مجازی دماسنج و زلزله‌نگار است یا دما و زلزله؟ آیا چون در ما تغییر هستی‌شناختی رخ داده است فضای مجازی شکل گرفته و در حال گسترش است یا اینکه فضای مجازی خود مهم‌ترین عامل در تغییر هستی‌شناختی آدمی است؟ در حالت نخست فضای مجازی، دماسنج و زلزله‌نگار است و در حالت دوم فضای مجازی، دما و زلزله است؛ به عبارت دیگر، فضای مجازی خادم نیازها و خواسته‌های ماست یا یکی از مهم‌ترین عوامل شکل‌گیری نیازهای ماست و مدام نیاز جدید تعریف می‌کند؟

پنجم: فیلسوف اگر آسیبی از فضای مجازی مطرح می‌کند یا آسیب‌شناسی‌ای در این فقره انجام می‌دهد آن را نه به عنوان مشکل در قالب اشکالات پراکنده که به عنوان یک مسئله معرفتی مطرح می‌کند، یعنی مجموعه مشکلات، معطوف به حوزهٔ معرفت‌شناختی را در چهارچوب رهیافت وجودی صورت‌بندی می‌کند و پرسش‌هایی ناظر به این مسئله مطرح می‌کند. طیفی از این پرسش‌ها به حوزهٔ سیاست‌گذاری اختصاص دارد که عبارت‌اند از:

در فضای مجازی باید محصولات معرفتی را کنترل کرد یا فرایند ایجاد معرفت؟ در فضای مجازی باید اسناد بالادستی داشت یا از سندنویسی به سمت عملیاتی کردن سیاست‌ها قدم برداشت تا بتوان از آسیب‌های معرفتی کاست؟ مبانی سیاست‌گذاری در کنترل یا پیشگیری آسیب‌های معرفتی در فضای مجازی چیست؟

دو پرسش بنیادین مرتبط با هم در کتاب حاضر به این قرار است: فضای مجازی چه تغییرات ذهنی و معرفتی در ما پدید آورده است؟ و پرسش بعدی اینکه در فقره تحول در فضای مجازی راهکارهای فردی و سازمانی کنترل یا کاهش تهدیدات و آسیب‌های معرفت‌شناختی چیست؟

تعریف

ویلیام گیسون^۱ رمان‌نویس برای اولین بار اصطلاح «فضای مجازی» را استفاده کرد (Lepawsky & Kyonghwan, 2006: 110). همچنین، اصطلاح واقعیت مجازی را نخستین بار جارج لایبر وضع کرد، اما طیفی همانند محققان مؤسسه فناوری ماساچوست و پژوهشگران دانشگاه کارولینای شمالی، در اوایل دهه ۱۹۹۰، از استفاده اصطلاح «واقعیت مجازی»^۲ اجتناب و به جای آن «محیط‌های مجازی»^۳ را بیان کردند (Heim, 1998: 5).

امروزه اگر از اشخاصی که پرامون ما هستند بخواهیم تعریف دقیقی از فضای مجازی ارائه دهند شاید از عهده این کار برنایند، اما همه آن‌ها فضای مجازی را می‌شناسند و در آن زندگی می‌کنند. یکی از کسانی که به سادگی فضای مجازی را تعریف کرده است خانم شری تورکل است. او می‌نویسد: «زمانی که رایانامه می‌زنیم یا در شبکه اینترنت قرار می‌گیریم در فضای مجازی هستیم» (Turkle, 1995: 9). هایم نیز در تعبیری مشابه می‌گوید: مجازی هر چیزی است که وابسته به رایانه است (Heim, 1998: 3).

گوشی هوشمند ما معجونی از دستگاه‌های مختلف با کارکردهای متنوع است: دستگاه تلفن، رادیو، تلویزیون، دستگاه ضبط و پخش، دماسنج، نقشه، قله‌نما، دستگاه مراقبت رژیم غذایی و لاغری، اینترنت و شبکه‌های اجتماعی مجازی، بازار، بانک با انواع تراکنش‌های خرید، فروش، انتقال وجه، پرداخت اقساط، دستگاه بازی، دوربین عکاسی، دوربین فیلم‌برداری، چراغ قوه، دستگاه فکس، ماشین حساب، کتابخانه، کلاس درس، و هواشناسی.